

Gemeinde-Einsatz

Voor zover in het kader van de Duitse verdedigingsplannen betonnen bunkers en muren opgetrokken moesten worden, kon de Organisation Todt (de Duitse organisatie die in ons land door Nederlandse aannemers, de beruchte 'bunkerbouwers', dit soort bouwwerken liet aanleggen) er slechts min of meer geschoolde arbeiders bij gebruiken, maar andere werkzaamheden waren er die ongeschoolde krachten, d.w.z. ook gewone burgers, konden uitvoeren. In het najaar van '43 werkten (vermoedelijk) nog acht-en-veertigduizend arbeiders aan de Atlantikwall; dat aantal was niet voldoende om op tijd de betonnen versterkingen te voltooiën waartoe Rommel opdracht ging geven, laat staan dat die arbeiders ook nog langs de stranden over vele kilometers versperringen konden aanleggen en elders tankgrachten graven en 'Rommel-asperges' plaatsen. Hiertoe moesten willekeurige burgers gerequireerd worden, zulks in het kader van vorderingsacties die zich tot grote delen des lands zouden uitstrekken. Gevorderd moesten dan worden de diensten van mannen tussen de 18 en 45 jaar, zulks voor een periode van twee weken (in mei '44 werd dat vier weken en in juni werd de leeftijdsgrens 50 jaar) - die mannen zouden voor dat werk betaling krijgen, niet veel evenwel, daar zij als ongeschoolde krachten beschouwd werden (het 'grondloon' was ruim twee kwartjes per uur); de gemeenten zouden voor de uitbetalingen zorgen. De centrale functie die de gemeentebesturen in dat geheel uitoefenden, kwam ook in de naam van de vorderingsactie tot uitdrukking: zij werd namelijk aangeduid als de 'Gemeinde-Einsatz'.

Nog voor deze zaak zich had toegespitst, was het in Zeeland tot een crisis gekomen. In de loop van november had de Beauftragte daar aan tal van burgemeesters opdracht gegeven, voor allerlei graafwerk de diensten van burgers te vorderen, verscheidene van die burgemeesters hadden zich met de commissaris van de provincie en deze had zich met Frederiks in verbinding gesteld - Frederiks [SG van Binnenlandse zaken] ging op 23 november samen met mr. Kan naar Zeeland en voerde daar op de 23ste en 24ste besprekingen in Middelburg en Goes. Bij de bespreking te Middelburg met de burgemeesters van Walcheren wees de commissaris van de provincie, mr. P. Dieleman (deze was in '40 op grond van zijn pro-Duitse opvattingen door de bezetter benoemd), op 'de volkenrechtelijke bezwaren'. De Duitsers beriepen zich op 'het algemeen belang', maar, zo betoogde hij volgens Kans verslag, 'er ligt hier geen enkel belang voor de bevolking.' Niettemin had Dieleman, om de burgemeesters ter wille te zijn, een concept-vorderingsbevel opgesteld dat hij zo had geformuleerd, 'dat de aanwijzing niet door de burgemeester geschiedt.' Die aanwijzing stond dus blijkbaar op naam van een Duitse instantie. Talrijke katholieke burgemeesters wendden zich tot de geestelijkheid.

De zaak werd aan de aartsbisschop voorgelegd. Diens advies liet aan duidelijkheid niets te wensen over: na raadpleging van 'meerdere deskundigen' wees het Episcopaat in overeenstemming met het 'eenparig oordeel' dier deskundigen op de 'Aanwijzingen' van '37: medewerking aan 'het graven van loopgraven en het aanleggen van versterkingen van welke aard ook' was ongeoorloofd.

Spitters en Rommelasperges

Laat ons beginnen met de eerste provincie waar de Gemeinde-Einsatz tot uitvoering kwam: Zeeland. Daar werden te Middelburg op zondag 21 november '43 ruim honderd mannen opgeroepen om twee weken lang voor de bezetter te gaan graven; zij moesten een fiets en een schop meebrengen. De lijst van de gevorderden was op het Kringhuis van de NSB opgesteld, de gemeentesecretaris (de burgemeester was 'fout') protesteerde bij de commissaris van de provincie, mr. Dieleman, en dat protest zal er wel toe bijgedragen hebben dat secretaris-generaal Frederiks op 23 en 24 november in Zeeland de besprekingen voerde waarvan wij al melding maakten. Wij hebben geen denkbeeld van de mate waarin de opgeroepen te Middelburg weigerden, voor het

graafwerk op te komen - misschien is het feit dat spoedig ook 'gesloten groepen' opgeroepen werden, een aanwijzing dat men via de individuele aanzeggingen niet de aantallen bijeenkreeg die men wenste. Al op 25 november werden namelijk de oudere leerlingen van de Ambachtsschool als groep gedwongen, aan het graafwerk deel te nemen. Begin december werden de directeuren en rectoren van alle scholen voor voortgezet onderwijs verplicht, de namen van hun mannelijke leerlingen boven de zeventien jaar en van hun mannelijke leerkrachten tot vijf-en-veertig jaar op te geven. Dat werd door een aantal directeuren en rectoren geweigerd (bij de instellingen voor bijzonder onderwijs met steun van de schoolbesturen) - gevolg was dat die weigeraars persoon voor persoon opgehaald werden en samen met hun leerlingen en docenten aan het werk gezet: 'Leraars en leerlingen staan naast elkaar te graven onder toezicht van een paar Moffen. Zodra deze echter hun hielen lichten, staat de arbeid still!' Het schijnt dat bij de voortzetting van het 'spitten' in Zeeland in de eerste drie maanden van '44 niet zo heel veel mensen opgeroepen werden, maar in april ontstond een nieuwe situatie toen de Beauftragte opdracht gaf, met grote snelheid 'Rommel-asperges' te plaatsen.

Daartoe moesten niet alleen mannen opgeroepen worden maar ook vrouwen, zulks binnen nieuwe leeftijdsgrenzen: van vijftien tot zestig jaar. Middelburg alleen moest drieduizend werkkrachten leveren. 'De Zeeuwse burgemeesters', zo tekende een inwoner van Middelburg op 1 mei in zijn dagboek aan, 'roepen op, de ambtenaren der secretarieën schrijven de briefjes en de brandweerlui moeten ze rondbrengen. Denk echter niet dat alles nu maar van een leien dakje gaat. Velen komen niet op, negéren straal de hele oproep en wagen het er op, weg te blijven. Anderen komen met briefjes van doktoren dat ze door deze of gene kwaal, dit of dat gebrek ongeschikt zijn. In Vlissingen moesten er de eerste maandag (dat is verleden week) vijfhonderd opkomen; er waren er nog geen honderd. Toen hebben de Moffen met behulp van de Landwacht op straat razzia's gehouden en werd iedereen die in de termen viel, gedwongen te gaan werken.'

Later in mei werden in Middelburg ca. driehonderd personen voor het graafwerk opgeroepen, 'niet meer dan 10%' verscheen. 'Het complete politiepersoneel, een groot aantal marechausees en ettelijke Landwachters' werden ingezet om de weigeraars op te halen, velen van die weigeraars wist men toen te vinden. Elders in Zeeland was er, naar het schijnt, veel minder verzet, waarbij plaatselijk de 'lijdelijke' stromingen binnen de Gereformeerde Bond en de Christelijke Gereformeerde Kerk en de overwegend passieve houding van voorgangers en leden der Gereformeerde Gemeenten een rol gespeeld kunnen hebben. In het district-Terneuzen van het GAB zou slechts één persoon in zijn weigering volhard hebben, zeggend: 'Ik werk slechts voor God en de koningin', en in Goes zou bij een steekproef gebleken zijn dat 98% van de opgeroepen uiteindelijk verschenen was.

Door de meesten van die Zeeuwse opgeroepen werd overigens stevig lijngetrokken. De waarnemend burgemeester van Rilland, tevens leider van de Landstand in Zeeland, bood op een gegeven moment aan, met eigen krachten 'Rommel-asperges' te plaatsen, en toen dat aanbod door de Wehrmacht aanvaard was, bleek, aldus later Musserts gemachtigde in Zeeland, 'dat in één dag evenveel bomen konden worden 'geplant' als voorheen in een week.' Met dat al slaagde de Wehrmacht er in, voldoende 'Rommel-asperges' geplaatst te krijgen: het werden er, gelijk al vermeld, in Zeeland meer dan een miljoen. Dat resultaat is bereikt ondanks het verzet dat door sommigen geboden is.

Wij nemen aan dat van diegenen die in eerste instantie weigerden op te komen (men denke aan de cijfers met betrekking tot Vlissingen en Middelburg), velen toch aan het werk gingen, ook als zij niet door de politie, de marechausee of de Landwacht opgehaald werden. Er waren er evenwel ook die bleven weigeren; doken zij niet onder, dan werden zij gearresteerd en voor een periode van vier, later zes weken opgesloten in een strafdok bij Oost-Souburg op Walcheren. Daar zaten eind mei meer dan veertig 'strafgevallen', meest Zeeuwen. Zij waren allen kaalgeknipt, moesten overdag onder strikt toezicht werken, kregen naast hun werk nog urenlange strafoefeningen te doen en

ontvingen naast de middagmaaltijd waar de Centrale Keuken te Middelburg voor zorgde, in het kamp nauwelijks iets te eten. Het spreekt vanzelf dat van het bestaan van dit strafkamp een intimiderende werking uitging. [Het kamp te Oost-Souburg is omstreeks 10 juni '44 opgeheven; de kampbewoners werden toen via enkele tussenstations naar Bergen op Zoom gebracht waar men hen vrijliet.]

Wat het werk betreft dat in Zeeland in het kader van de Gemeinde-Einsatz uitgevoerd moest worden: uitgesproken zwaar was alleen de arbeid bij de stranden. In Zeeuws-Vlaanderen en op Walcheren (Schouwen stond goeddeels onder water) moesten bij eb palen in de zeebodem gedreven worden. De mannen stonden daar dan tot aan de knieën in het zeewater om in gaten die met brandspuiten in het zand gespoten werden, palen te plaatsen waartussen later lijnen gespannen werden waaraan explosieven kwamen te bungelen. Per etmaal moesten zij tien tot twaalf uur werken, maar doordat bij hoog water natuurlijk niet gewerkt kon worden, gebeurde het wel dat men tot bij middernacht in touw was - dan pas kon men naar huis fietsen. Bij deze Gemeinde-Einsatz nu, had zich bij de Zeeuwse burgemeesters, d.w.z. bij de 'goeden' onder hen, verzet voorgedaan. In januari, toen de Einsatz nog een beperkt karakter had, had een aantal hunner bij Frederiks een verzoek om ontslag ingediend, de Beauftragte had toen opdracht gegeven, zes burgemeesters te arresteren en de 'SD' had er vijf in handen gekregen. Heeft dat feit anderen weerhouden, hun ambt neer te leggen? Dat moeten wij wel aannemen. Er was in elk geval, voor zover bekend, tijdens de meer uitgebreide Einsatz (het plaatsen van de 'Rommel-asperges') slechts één burgemeester die medewerking weigerde; hij dook onder.

Bron: L. de Jong, Koninkrijk der Nederlanden, deel 7b